

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

BİRBAŞA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN İORDANIYANIN İQTİSADI İNKİŞAFINA TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5310.01 – Dünya İqtisadiyyatı

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Mustafa Mohammad Ahmad Alalawneh**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

DİSSERTASIYA İŞİNİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. 1980-ci illərdən etibarən BXİ axını eksponensial sürətlə artmışdır ki, bu da onu dünya iqtisadiyyatında ən əhəmiyyətli yeni dəyişikliklərdən biri etmişdir. BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransının qiymətləndirməsinə görə bu axınların artım tempi beynəlxalq ticarət və dünya ÜDM-nin artım tempi ilə müqayisədə daha sürətli olmuşdur.

İnvestisiya üçün yararlı maliyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı səbəbindən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinin (MİM) reallaşdırılması getdikcə çətinləşir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin böyük əksəriyyəti birbaşa xarici investisiyaları (BXİ) investisiyaların maliyyələşdirilməsinin əsas mənbəyi hesab edirlər; onlar BXİ cəlb etmək üçün həvəsləndirici tədbirlər təklif edirlər.

Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi siyasəti işləyib hazırlayanlar belə bir nəticəyə gəliblər ki, BXİ onların iqtisadiyyatının inkişafı üçün gərəklidir. Bir çox insanlar hesab edirlər ki, birbaşa xarici investisiyalar (BXİ) məşğulluğu, texniki nailiyyətləri və ev sahibi ölkənin ümumilikdə iqtisadi stabilliyini artırma bilər.

İordaniyanın ən mühüm iqtisadi siyasətlərindən biri bütün istiqamətlərdə dünyanın digər ölkələrinə açıq olmasıdır. İordaniya iqtisadiyyatının bütün üstünlükləri iqtisadi liberallığa, məhsuldarlığın artırılmasına, eləcə də İordaniya iqtisadiyyatının açıq olması hesabına özəl sektor üçün rəqabət üstünlüyünün yaradılmasına əsaslanan iqtisadiyyatın müasir mərhələsinə ötürüləcəkdir. İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə İordaniya hökuməti xarici kapitalı cəlb etmək üçün qanunları və qanunvericiliyi yenilənmiş və işləyib hazırlamış, iqtisadi açıqlıq isə digər ölkələr ilə bağlanmış müqavilələrdə əsas məsələ olmuşdur. İordaniya digər Ərəb və Avropa ölkələri ilə yanaşı ABŞ və Aİ ilə də ticarət razılaşmaları imzalamışdır. Bundan əlavə o, 2000-ci ildə Ümumdünya Ticarət Təşkilatının üzvü olmuş və İordaniyada İxtisaslaşmış Sənaye Zonasının Yaradılması barədə Razılaşmanı imzalamışdır.

BXİ-nin genişlənməsi BXİ-nin ev sahibi ölkəyə təsiri ilə bağlı müzakirələrin yenidən başlamasına səbəb olmuşdur. Bir çox tədqiqatçılar iqtisadi inkişaf və ideal iqtisadi mühitin yaradılması, həmçinin texnologiyanın inkişaf etdirilməsi, məhsuldarlığın yüksəldilməsi və ka-

pitalın qoyulduğu və toplandığı sektrolarda rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinin ötürülməsi üçün xarici investisiyaların əhəmiyyətini müzakirə etmişdir. Əgər xarici investisiyalar çox vaxt BXİ hesabına istehsal xərcləri ilə bağlı olaraq idxal olunan malların miqdarını artırarsa, onda bu iqtisadiyyatda arzuolunmaz izlər qoya bilər. Nəticə etibarilə, gəlirlərin digər ölkələrə köçürülməsi nəticəsində ticarət kəsiri və ödəniş sisteminin pisləşməsi baş verə bilər. Bu amillər nəzərə alınmaqla, bu dissertasiya işində xarici investisiyaların İordaniyanın iqtisadi inkişaf göstəricilərinə təsiri öyrənilmişdir.

Mövzunun dərəcəsinin və onun öyrənilməsinin vacibliyi ondan irəli gəlir ki, İordaniyada qərar qəbul edənlər birbaşa xarici investisiyaları bir çox iqtisadi inkişaf layihələrinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan maliyyə vəsaitlərinin əldə edilməsi üçün ən mühüm həll yollarından biri kimi görürlər və beləliklə də, onu bir investisiya kimi əvəz edirlər. İnkişaf çarxına mənfi təsirlərinə görə xarici borclanmaya alternativ. İordaniyanın investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi və təhlili və onun xarici investisiyaları cəlb etmək üçün hazırlanmasının vacibliyinə əlavə olaraq, bu xarici investisiyaların axınını məhdudlaşdıran güclü və zəif tərəflərin müəyyən edilməsi və İordaniyanın iqtisadi inkişaf göstəricilərinə müsbət təsir göstərəcək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. İordaniyanın hərtərəfli iqtisadi inkişafa nail olmaqda və inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrindən bəhrələnməkdə maraqlı olması onu xarici borclanmadan və daşdığı borc yüklərindən uzaq iqtisadi inkişaf layihələrinin maliyyələşdirilməsi və həyata keçirilməsi üçün yeni mənbələr axtarmağa vadar etdi. Buna görə də, tendensiya bu məqsədə çatmaq üçün birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi idi və buna görə də tədqiqatın əsas məqsədi birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi inkişafa təsirini araşdırmaq və hərtərəfli qiymətləndirmək, həmçinin İordaniyanın investisiya mühitini və miqyasını qiymətləndirmək idi. onun iqtisadi inkişafa təsiri və bu xarici axınları cəlb etməklə ayaqlaşmaq qabiliyyəti.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. İordaniya kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatlarında maliyyə çatışmazlığı və daxili yığımlar və onların xaricə tullantıları nəticəsində yaranan əsas iqtisadi balanssızlıqlar mövcuddur, çünki bu pulların əsas hissəsi istehlak və

əyləncə məqsədləri üçün istifadə olunur və bu da bu ölkələri köçməyə sövq edir. İqtisadi inkişafın təşviqində, istehsal potensialının artırılmasında, texnologiyanın ötürülməsində və insan kapitalının reabilitasiyasında əsas və effektiv rol oynamaq üçün xarici maliyyələşdirmə və birbaşa xarici investisiyalar istiqamətində.

Bununla belə, bəzi iqtisadçıların və əvvəlki araşdırmaların nöqtəyindən, birbaşa xarici investisiyalar bəzi hallarda həm də çəkindirici ola bilər, çünki o, hasilat sənayesinə yönəldə bilər və buna görə də tələb olunan texniki və texnoloji tərəqqi ilə müşayiət olunmur və istismara mənfi təsir göstərir. ev sahibi ölkənin təbii ehtiyatlarının. O, həmçinin kapital və ara malların idxalını artırır, beləliklə də ticarət balansını poza bilər. Bundan əlavə, xarici şirkətlərin qazancının böyük hissəsi xaricə və ya xarici investorun vətəninə axır və bu da tədiyyə balansının pozulmasına səbəb ola bilər.

Beləliklə, tədqiqatın məqsədi İordaniyadakı qərar qəbul edənlərə bu investisiyaların iqtisadi inkişafdakı rolu və təsiri haqqında hərtərəfli və aydın təsəvvür yaratmaqdır. Tədqiqatın məqsədi, tədqiqatın məqsədlərinə xidmət etmək üçün seçilmiş model və dövrlərdən asılı olaraq 1980-ci ildən 2018-ci, 2019-cu və 2022-ci ilə qədər İordaniyada birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi inkişafa təsirini hərtərəfli qiymətləndirmək və qiymətləndirmək idi. Bu məqsədə nail olmaq üçün bir sıra makroiqtisadi dəyişənlər kimi istifadə edilmişdir. birbaşa xarici investisiyaların həm iqtisadi artıma təsirinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi, sonra isə iqtisadi artımdan kənara çıxan işsizlik, ixrac və vergi yükü kimi iqtisadi inkişafı təmsil edən dəyişənlər. Görünüşün daha aydın və əhatəli olması üçün İordaniyanın investisiya mühitini qiymətləndirmək və qiymətləndirmək lazım idi. Bu məqsədə nail olmaq üçün həm fiskal, həm də pul siyasətinin İordaniyanın investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına və İordaniyanın bu növ xarici axını cəlb etmək qabiliyyətinin artırılmasına təsiri araşdırılmış və sınaqdan keçirilmişdir. Buna nail olmaq üçün təsviri və standart statistik təhlillərdən istifadə olunur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələrini yerinə yetirmək qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün aşağıdakı fərziyyələr hazırlanmışdır:

Ha1: BXİ-nin iqtisadi artıma əhəmiyyətli və müsbət statistik təsiri mövcuddur.

Ha2: BXİ-nin işsizliyə əhəmiyyətli və mənfi statistik təsiri

mövcuddür.

Ha3: BXİ-nin ixraca əhəmiyyətli və müsbət statistik təsiri mövcuddür.

Ha4: BXİ-nin vergi yükünə əhəmiyyətli və müsbət statistik təsiri mövcuddür.

Ha5: İordaniyaya BXİ daxilolmalarının cəlb edilməsində həm büdcə-vergi, həm də pul-kredit siyasətinin əhəmiyyətli və müsbət statistik təsiri mövcuddür.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatda verilənlərin toplanılmasının və təhlilinin kəmiyyət üsulundan istifadə edilmişdir. Dünya Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransının, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramlarının, İnvestisiya və İxrac Krediti Zəmanətləri üzrə Ərəb Korporasiyasının, İordaniyanın Mərkəzi Bankının, İordaniya Statistika Departamentinin və İordaniya Əmək Nazirliyinin zaman seriyası verilənlərindən (ikinci dərəcəli verilənlərdən) istifadə edilmişdir. Tədqiqat metodu aşağıdakılar ilə xarakterizə olunur:

- Tədqiq olunan dəyişənlər arasında integrativ əlaqənin həqiqiliyinin yoxlanılması məqsədilə dövri verilənlər vahid kök testindən keçirilmişdir.

- Normal paylanma testi, ardıcıl korrelyasiya testi, heteroskedastiklik testi və digər testlər kimi bir çox diaqnostik testlər əsasında beş standart model qurulmuşdur.

- İki növ dövri verilənlərdən istifadə edilmişdir: zaman seriyası verilənləri və çarpaz-kəsik verilənlər.

- Model dəyişənləri arasında uzunmüddətli perspektivdə integrativ əlaqənin olmasını təmin etmək üçün kointeqrasiya sınaqdan keçirilmişdir.

- Tədqiq olunan dəyişənlər arasında qısamüddətli səbəb-nəticə əlaqəsi də öyrənilmişdir.

- Nəhayət, Avtoregressiv Paylanmış Gecikmə, Vektor Avtoregressiyası paneli, Tam Modifikasiya olunmuş Ən Kiçik Kvadratlar üsulu, Sabit Təsirli Model, Təsadüfi Təsirli Model, Artıq Sabit testlər və Hausman testi kimi tədqiq olunan dəyişənlər arasındakı əlaqəni anlamaq üçün müasir statistik vasitələrdən istifadə edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Bir çox tədqiqatlarda birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi artıma və işsizlik, ixrac və idxal kimi bəzi makroiqtisadi dəyişənlərə təsiri nəzərdən keçirilir.

2. Bu tədqiqat iqtisadi artım çərçivəsindən kənarçıxma ilə fərqlənir, çünki İordaniyadakı investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi ilə yanaşı, işsizlik, ixrac və vergi yükü kimi bir sıra iqtisadi dəyişənləri əhatə edir.

3. Xarici investisiyaların, xüsusilə, inkişaf etməkdə olan ölkələrə təsiri ilə bağlı mübahisələr çoxdur. Bəzi iqtisadçılar onları dəstəkləyir və milli iqtisadiyyatın mühərriki hesab edir, digərləri isə onları iqtisadi artım çarxına və ev sahibi ölkənin təbii ehtiyatlarının istismarına maneə kimi görür.

4. Bütçə-vergi və pul-kredit siyasəti xarici sərmayələrin cəlb edilməsini stimullaşdıran ən mühüm amillərdən biri olmaqla yanaşı, həm də onların cəlb olunmasının ən mühüm həlledici amillərindən biridir.

5. Xarici investisiyaların iqtisadi inkişafa təsirinin başa düşülməsi üçün istifadə olunan standart statistik modellər çox vaxt müxtəlif statistiki problemlərdən əziyyət çəkir və bu problemlərdən azad olunmasına əmin olmaq üçün lazımi diaqnostik testlərdən keçmir, beləliklə analizin nəticələrinin dayanıqlılığını və etibarlılığını artırır.

6. İki növ verilənin istifadəsi (zaman seriyası verilənləri və çarpaz-kəsik verilənlər) tədqiqatı zənginləşdirir və onu daha müfəssəl edir.

7. Tədqiqatçıların əksəriyyətini birbaşa xarici investisiyaların uzunmüddətli perspektivdə iqtisadi inkişaf göstəricilərinə təsiri maraqlandırmışdır və müvafiq olaraq, qısa və uzunmüddətli perspektivdə (ikinci tədqiqat modelində) bu təsir ilə bağlı tədqiqatın mövcud olması onun fərqləndirici elementlərindən biri hesab olunur.

8. İqtisadi ədəbiyyatın təhlilindən məlum olur ki, bu tədqiqat nadir tədqiqatlardan biridir və hərtərəfli olması və istifadə olunan metodologiyanın müasirliyinə görə İordaniyada və Yaxın Şərqi və Şimali Afrikanın bir qrup ölkələrində xarici investisiyaların makroiqtisadi göstəricilərə təsirini araşdıran yeganə tədqiqat ola bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Bu tədqiqatın elmi yeniliyi bir neçə aspektdən ibarətdir. Xarici sərmayələrin iqtisadi inkişafa təsirini bu qədər əhatəli və təfərrüatlı şəkildə araşdıran azsaylı tədqiqatlardan

birdir, çünki əksər tədqiqatlar iqtisadi artımdan kənara çıxmayıb və əgər varsa, onlar bir iqtisadi dəyişəni hədəfləyiblər. Bununla belə, bu tədqiqat iqtisadi inkişafı təmsil edən dəyişənlər kimi dörd makroiqtisadi dəyişəni hədəfləmişdir ki, bunlar iqtisadi artım, işsizlik, ixrac və vergi yüküdür. Bu tədqiqat həm də iki növ müvəqqəti məlumatdan istifadə edən nadir tədqiqatlardan biridir, bunlar illik seriya məlumatları və kəşimə panel məlumatlarıdır və bu, analitik və standart aspektləri zənginləşdirir.

Bu tədqiqat həm də Yaxın Şərq və Şimali Afrika regionunun bir qrup ölkəsində birbaşa xarici investisiyaların işsizliyə təsirini öyrənmək və sınaqdan keçirmək üçün ilk dəfə hesab olunur və buna görə də iqtisadi ədəbiyyat kitabxanasına əlavə hesab olunur. Bu tədqiqat işinin elmi innovasiyasının ən mühüm cəhətlərindən biri onun eyni zamanda iki əsas ox arasında koordinasiya olmasıdır: birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi inkişafa təsirinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi və investisiyanın qiymətləndirilməsi və təhlili. İordaniyadakı iqlim iki yolla: birincisi təsviri təhlil, ikincisi isə ekonometrik təhlildir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Əvvəlki tədqiqatlara görə birbaşa xarici investisiyalar və onun iqtisadi dəyişənlər ilə qarşılıqlı əlaqəsi müxtəlif ölkələrdə fərqli nəticələrə gətirib çıxara bilər. İqtisadi artım fiziki kapitalın təmin olunması, texnologiyaların ötürülməsi hesabına peşəkar biliklərin artırılması və yeni iş yerlərinin yaradılması ilə stimullaşdırıla bilər, yaxud onu texnoloji inkişafdən fayda əldə etmədən və ya bu investisiyaları ölkənin sərvəti və resursları hesabına sənaye sektoruna yönəltmədən stimullaşdırmaq olmaz.

Bu tədqiqat işində də qeyd etdiyimiz kimi, bundan əvvəlki tədqiqatlarda investisiya mühiti və onun xarici investisiyaların cəlb edilməsinə təsiri nəzərdən keçirilməmişdir. Bununla belə, əvvəlki tədqiqatların böyük əksəriyyətində artıma əlavə olaraq iqtisadi inkişafın yalnız bir və ya iki göstəricisi nəzərdən keçirilmişdir ki, bu da tədqiqatçının fikrincə, BXİ-nin iqtisadi inkişafa necə təsir etdiyi barədə tam təsəvvür əldə etmək üçün kifayət deyildir. Bəzi tədqiqatlarda artımla yanaşı iqtisadi inkişafın yalnız bir və ya iki göstəricisi nəzərdən keçirilmişdir.

Bu tədqiqat digərlərindən onunla fərqlənir ki, bu tədqiqat işində iqtisadi artım ilə yanaşı ixrac, işsizlik və vergi yükü nəzərdən keçirilmiş, o cümlədən iş yerlərinin yaradılması və xarici investisiya hesabına

istehsal olunan malların idxal malları ilə əvəz edilməsi, qiymətlərin aşağı salınması və bununla da vətəndaşların yaşayış xərclərinin aşağı salınması vasitəsilə birbaşa xarici investisiyaların təsirinin fərdə çatıb çatmayacağını müəyyən etməyə cəhd edilmişdir.

Tədqiqat 1980-2018, 2019 və 2022-ci illəri əhatə edir və iki növ məlumatı (vaxt seriyası və bölmə panel məlumatları) birləşdirərək məqsədlərinə çatmaq üçün yeni metodologiyadan istifadə edir. Bu tədqiqat birbaşa xarici investisiyaların müxtəlif makroiqtisadi göstəricilərə təsirinin öyrənilməsi, eləcə də İordaniyanın investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi baxımından ilk tədqiqat işidir. Bundan əlavə, bu tədqiqat birbaşa xarici investisiyaların İordaniya, Yaxın Şərq və Şimali Afrikaya təsirini öyrənən ilk tədqiqat ola bilər.

Tədqiqatçı hesab edir ki, tədqiqatın elmi əhəmiyyəti tədqiqatın birbaşa xarici investisiyaların makroiqtisadi göstəricilər toplusuna təsiri baxımından nəzərdən keçirilən tam təsvirdən ibarətdir və bu tədqiqat işi hər iki hissədə maliyyə dərinliyi (maliyyə institutlarının və maliyyə bazarlarının dərinliyi) və qadınların işsizliyi, ölkənin xarici borcunu ödəmək qabiliyyəti, iqtisadi asılılıq və nəzəri olaraq birbaşa xarici investisiyalarla əlaqəli başqa göstəricilər kimi digər mühüm göstəricilərə həsr olunmuş növbəti tədqiqatlara giriş olacaqdır. Əlavə olaraq, bu xarici axınların inkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş ölkələrə təsiri ilə bağlı müqayisəli tədqiqatlar aparılmalıdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyətinə gəldikdə, tədqiqat işində verilənlərin təhlilində müasir metodologiyadan istifadə edilməklə birbaşa xarici investisiyalardan yararlanmaq və arzu olunan iqtisadi artıma nail olmaq, büdcə-vergi və pul-kredit siyasətinin alətlərindən istifadə etməklə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması ilə yanaşı ixracı, vergi yükünü artırmaq, işsizliyi azaltmaq məqsədilə ondan istifadə etmək üçün bir sıra nəticələr və tövsiyələr təqdim edilmişdir.

Tədqiqat işində həmçinin işsizliyin azaldılması, yerli məşğulluğun qorunub saxlanması və ona təcrübə və texnologiyanın ötürülməsinin və yerli investisiyaların sıxışdırılmasının qarşısının alınmasının və xarici investisiyanın təbii sərvətləri israf etməməsinin və bu investisiyaların ev sahibi ölkəyə qabaqcıl texnologiyanın transferi ilə müşayiət olunmasının təmin edilməsi üçün bu xarici axınlardan optimal istifadəni müəyyən edən bir sıra qanunvericilik aktlarının və qanunların qəbulunun zəruriliyi

izah edilir.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Bu tədqiqat işi Xəzər Universitetinin Elmi Şurasında təsdiq edilmiş, dissertasiyanın əsas nəticələri isə elmi rəhbər və Xəzər Universitetinin “İqtisadiyyat və Biznes Yüksək Təhsil” fakültəsi tərəfindən nəzərdən keçirilmişdir. Tədqiqat işinin ayrı-ayrı hissələri lazımi elmi məqalələrin, həmçinin beynəlxalq və yerli elmi seminarlarda, konfranslarda və simpoziumlarda təqdim olunmuş məruzələrin nəşri üçün istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Xəzər Universitetinin “İqtisadiyyat və Biznes Yüksək Təhsil” fakültəsi.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. Giriş (14156 işarə), I fəsil (90723 işarə), II fəsil (43572 işarə), III fəsil (46471 işarə), nəticə (6951 işarə), ədəbiyyat siyahısı 17 səhifə olmaqla, ümumilikdə dissertasiya işi cədvəllər, qrafiklər, ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 208185 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Birbaşa xarici investisiya (BXİ) beynəlxalq investisiyanın bir hissəsidir; beynəlxalq investisiyalar isə bir ölkə, bir neçə ölkə, bir şirkət və ya bir neçə şirkət üçün nəzərdə tutulmasından asılı olmayaraq, birbaşa və ya dolayı yolla öz ərazisindən kənarında qoyulan investisiyalardır, yəni xarici investisiya, formasından asılı olmayaraq, yeni şirkətlər yaratmaq, mövcud şirkətlərin kapitalına töhfə vermək, yaxud mal və ya xidmətlər istehsal etmək üçün onları inkişaf etdirmək və investorun insan əməyinin sərf olunub-olunmamasından asılı olmayaraq öz ölkəsindən gözlədiyindən daha çoxunu əldə etmək məqsədilə iki ölkə arasında kapital axınıdır.

Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, dissertasiya işi nəticələr və əlavələr ilə yanaşı giriş və üç fəsildən ibarətdir. Girişdə dissertasiyanın əsas ideyası, onun məqsədi və tədqiqatın cavab verməyə cəhd etdiyi problemlər, eləcə də onun əsaslandığı fərziyyələr, icmaldan əlavə birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi inkişafa və makroiqtisadi göstəricilərə təsiri

nöqteyi-nəzərindən nəticələrinə görə fərqlənən bir sıra müxtəlif iqtisadi tədqiqatlar aydınlaşdırılmışdır ki, onlardan bəziləri müsbət təsirə aid edilir, digərlərində isə bu investisiyaların onların əldə etdikləri iqtisadiyyatlara mənfi təsir etdiyi göstərilir.

Həmçinin, girişdə bu tədqiqatın digər tədqiqatlardan nə ilə fərqləndiyi və onun təqdim etdiyi yeni elmi töhfə ətraflı müzakirə edilir.

Tədqiqatın nəzəri əsasları birinci fəsilə verilmişdir ki, bu fəsil üç hissəyə bölünmüşdür. Birinci hissədə birbaşa xarici investisiyaların bir çox tərifləri, eləcə də tədqiqatçının öz tərfi, həmçinin BXİ-nin ən mühüm formaları və onların həlledici amilləri, BXİ-nin axın tenedensiyaları və BXİ-nin əsaslandığı ən vacib nəzəriyyələr dəqiqləşdirilmişdir. İqtisadçılar xarici investisiyanı gəlir əldə etmək üçün layihənin tam mülkiyyətçisi və ya qismən mülkiyyətçisi olmaq yolu ilə öz pulunu başqa ölkəyə qoyan hər hansı bir ölkədən olan şəxs və ya təşkilat kimi izah edirlər. Bu, həmçinin o deməkdir ki, bir şirkət və ya müəssisə vətəninin hüdudlarından kənarında olan layihələrə sərmayə qoyur və həmin layihələrin fəaliyyətinə müəyyən təsir göstərmək niyyətindədir. BXİ həmçinin tamamilə yeni müəssisənin yaradılması, mövcud aktivlərin alınması və ya birləşmə və satınalmalar yolu ilə bir çox formalar ala bilər.

BXİ həmçinin ev sahibi ölkədə yeni layihələrin yaradılması, aparatların və avadanlıqların əlavə edilməsi və ya ev sahibi ölkədə yerli şirkətlərin xarici investorlar tərəfindən satın alınması (şirkətin aktivlərinin 10%-i və ya daha çoxu) kimi də xarakterizə edilə bilər.

Birbaşa xarici investisiyaların bəzi institutlarının və beynəlxalq qurumlarının bir sıra tərifləri də mövcuddur, bunlardan ən mühümləri aşağıdakılardır: Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı (UNCTAD) onu daimi maraqları və doğma ölkədəki (investisiyanın subyekti olan) və digər ölkədəki (investisiya qoyan ölkə) şirkət, yaxud istehsal bölməsi arasında idarəetmə qabiliyyətini əks etdirən uzunmüddətli əlaqələri əhatə edən investisiya kimi xarakterizə edir. Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) üçün isə investor səhmdar cəmiyyətin səhmlərinin 10%-i və ya daha çoxuna, yaxud da fayda verməyən şirkətdə bu faizin ekvivalentinə sahib olduqda xarici investisiyalar birbaşa hesab olunur.

İqtisadiyyat sahəsində tədqiqatçıların, yaxud birbaşa xarici investi-

siyalar üçün beynəlxalq təşkilatlar və orqanların bütün bu təriflərini öyrəndikdən sonra, bu tədqiqat işində birbaşa xarici investisiya yeni layihənin yaradılması, yaxud layihənin yerli və ya beynəlxalq marketing məqsədi ilə qanunla qadağan olunmayan mal və ya xidmətlər istehsal edən fiziki şəxsə malik olması şərti ilə, iqtisadi gəlir əldə etmək üçün mövcud layihənin hamısının və ya bir hissəsinin müvafiq layihə ilə əlaqəli olan şəxslərdən fərqli vətəndaşlığı olan bir və ya bir neçə şəxs tərəfindən sərmayələşdirilməsi və ya satın alınması kimi xarakterizə edilir.

Dissertasiyanın bu fəslində əsas diqqət birbaşa xarici investisiyaların əsaslandığı ən mühüm iqtisadi nəzəriyyələrin izahına yönəlmişdir. Nəzəriyyələr üç bölməyə ayrılmışdır; birinci bölmədən görünür ki, birbaşa xarici investisiyanın əsas motivi xarici şirkətin rəqabət üstünlüyünə və ya inhisar üstünlüyünə malik olmasıdır. Bu nəzəriyyələr bazar quruluşu nəzəriyyələri adlandırılır, ən mühüm öncülləri və nəzəriyyəçiləri isə Heimer, Kindlerberg, Buckley, Casson və David Raymond idi. Nəzəriyyələrin ikinci hissəsi müdafiəyə və müəssisəyə əsaslanan nəzəriyyələrdir və xarici investisiyanın əsas motivi qurumun siyasəti, bu xarici şirkətlərin menecerlərinin imkanları və ixtisasları, onların psixoloji meyilləri, və ana ölkənin hüdudlarından kənarında genişlənmək və yeni bazarlar yaratmaq istəyi ilə bağlıdır. Bu nəzəriyyələrin üçüncü bölməsi sintez və ya sintetik nəzəriyyələrdir ki, onlarda diqqət xarici investisiya üçün əsas motiv kimi yerləşmənin əhəmiyyətinə və ev sahibi ölkənin xüsusiyyətlərinə və onun bu növ xarici investisiyaları cəlb etmək üçün təklif etdiyi imtiyazlara, güzəştlərə və stimullara yönəlir. Bu nəzəriyyələrin ən məşhur nəzəriyyəçisi ana ölkənin hüdudlarından kənarında sərmayə qoymağa qərar vermək məqsədilə xarici investor və ya xarici şirkət üçün əsas motiv kimi üç nəzəriyyəni (rəqabət və ya inhisar üstünlüyü, müəssisə və müdafiə və yerləşmə nəzəriyyəsi) birləşdirən, selektiv nəzəriyyənin müəllifi iqtisadçı Dunningdir.

Dissertasiya işində investisiya mühiti, onun komponentləri, həlledici amilləri, onun ölçülməsi və qiymətləndirilməsi üçün göstəricilərdən bəhs edən əsas mövzulardan biri birinci fəslin ikinci bölməsinə daxil edilmişdir. Investisiya mühiti investisiya qərarlarına birbaşa və ya dolay yolla təsir edən siyasətlərin, göstəricilərin və vasitələrin məcmusudur. Bu investisiya üçün həvəsləndirmə hissini, stimulun və cəlbediciliyin olub-olmamasını göstərən komponentlər, məhdudiyətlər, metod-

lar və göstəricilər toplusudur. İnvestisiya mühiti həm də investisiya prosesinin baş verdiyi mühitin ümumi şərtlərini və şəraitini, habelə bu şərtlərin və şəraitin investisiya layihəsinin uğur qazanma ehtimalına təsirini əhatə edən geniş anlayış kimi müəyyən edilə bilər. Tədqiqatçı investisiya mühitini investorların etibarına təsir edən və onu başqa heç kimin olmadığı bir ölkəyə investisiya qoymağa təşviq edən qanunlar, qaydalar, iqtisadi və siyasi institutlar toplusu kimi təsvir edir. İnvestisiya mühiti – bu, sadəcə iqtisadiyyatdan daha çox şeydir; o, həmçinin ictimai və siyasi məsələləri də əhatə edir. İnvestisiya potensialından və üstünlüklərindən asılı olmayaraq həm daxili, həm də xarici siyasi sabitlik yoxdursa, xarici investisiyalar ölkədən çıxarılır. İnvestisiya qərarları həmişə mənfəətdən əvvəl təhlükəsizlik anlayışını rəhbər tutur.

İnvestisiya mühitinin əhəmiyyəti onun xarici və milli investisiyaların gətirilməsi və ya çıxarılmasına təsiri ilə əlaqədardır. Bu mühit investorun öz investisiyasının uğuru üçün zəruri hesab etdiyi və cari və gələcək fəaliyyəti üçün uyğun olan bütün cəhətləri ehtiva edir. İnvestisiya mühitinə investisiya qərarlarına birbaşa və ya dolaylı yolla təsir edən siyasətlər, göstəricilər və alətlər, eyni zamanda digər makroiqtisadi siyasətlər, məhz büdcə-vergi, pul-kredit və ticarət siyasətləri, həmçinin milli iqtisadiyyatda investisiya qərarlarının istiqamətinə təsir edən iqtisadi, ekoloji və hüquqi sistemlər daxildir. İnvestisiya mühiti investisiyaların cəlb edilməsi və tənzimlənməsi və açıq bazarlarda artan ticarət məzənnələrinə nail olmaq üçün siyasi, iqtisadi, investisiya və qanunvericilik mühitinin məqsədəuyğunluğunu müəyyən edən amillər məcmusundan ibarətdir ki, bu da öz növbəsində iqtisadi artım tempini yüksəldir və onu hərtərəfli və davamlı iqtisadi inkişafa nail olmağa yönəldir. Tədqiqat işində iqtisadi siyasətdə investisiya mühitinin həlledici amilləri, istər maliyyə, pul-kredit, istərsə də kommertiya siyasəti, yerli iqtisadiyyatın gücü və artımı, infrastruktur, siyasi və iqtisadi sabitlik, yerli bazarın həcmi və iqtisadi açıqlıq dərəcəsi, inzibati və idari həlledici amillər, təlim keçmiş və ixtisaslı işçi qüvvəsinin (insan kapitalı) mövcudluğu ilə yanaşı, investisiya qanunvericiliyinin davamlılıq, müasirlik və çeviklik dərəcəsi ümumiləşdirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əsasları birinci fəslin üçüncü bölməsində tamamlanır ki, burada iqtisadi inkişafın müxtəlif anlayışları, məqsədləri, iqtisadi artım, iqtisadi artım nəzəriyyələri və BXİ-nin iqtisadi artıma və

ixrac, məşğulluq və kapitalın formalaşması və insan kapitalı və bu investisiyaların ev sahibi ölkəyə müasir texnologiyanın ötürülməsindəki rolu kimi makroiqtisadi göstəricilərə təsiri nöqqteyi-nəzərindən nəzərdən keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi inkişafın tipik dəyişənləri tədqiqatda asılı dəyişənlərdir. İqtisadi inkişafın tərifləri müxtəlif olmuşdur və bəziləri onu iqtisadi gerilik statusundan tərəqqi statusuna keçid prosesi kimi xarakterizə edir, buradakı bu keçid iqtisadi quruluşda çoxlu köklü və əsaslı dəyişikliklər tələb edir. İqtisadi inkişafa həmçinin işçinin gəlir yaratmaq, istehsalı tənzimləmək, nəqliyyat və kommunikasiyanı inkişaf etdirmək, maliyyə institutlarını inkişaf etdirmək və cəmiyyətdə urbanizasiya sürətini artırmaq bacarığının, məharətinin və qabiliyyətinin artırılması daxildir. Bununla belə, bu tədqiqat iqtisadi inkişafı eyni zamanda konstruktiv olan və daha yüksək iqtisadi artım tempələrinə gətirib çıxaran modernləşmə və hərtərəfli inkişaf kimi xarakterizə edir, həmçinin fərdi ehtiyacları ödəmək və ətraf mühitə və ya təbii ehtiyatlara heç bir zərər vurmadan yoxsullar üçün mümkün olan ən böyük sosial ədalətə nail olmaq üçün bu artımın zamanla balanslaşdırılmış və davamlı olmasını təmin edir. Tədqiqatda əsas diqqət iqtisadi inkişafın əsaslandığı ən mühüm nəzəriyyələrin izahına və onun klassik nəzəriyyə, yeni klassik nəzəriyyə və əsas diqqətin iqtisadi inkişafın real hərəkətverici qüvvəsinin qənaət edilmiş pul vəsaitinin xüsusi meyli və buna görə də investisiya qoyuluşunun xüsusi meyli və beləliklə, kapitalın toplanması faktına ayrıldığı Harrod-Domar nəzəriyyəsi, Walt Roston nəzəriyyəsi, Artur Lewisin nəzəriyyəsi və nəhayət, iqtisadi inkişafın əsası kimi insan kapitalına diqqət yetirən və onun fiziki kapital kimi artıb-azaldığını göstərən Şults nəzəriyyəsi kimi ən mühüm xüsusiyyətlərinin izahına yönəldilmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslində. İordaniya iqtisadiyyatında tədqiqatın dəyişənlərinin təsviri təhlili təqdim olunmuşdur, ona görə ki, orada İordaniya iqtisadiyyatının xarakteri və xüsusiyyətləri və İordaniyada, xüsusilə, ilə qədər olan tədqiqat dövründə birbaşa xarici investisiyalar və birbaşa xarici investisiyaların İordaniya iqtisadiyyatının iqtisadi artım, ixrac, vergi yükü və işsizlik kimi bir sıra makroiqtisadi dəyişənləri ilə əlaqəsi müzakirə olunur. İordaniyada investisiya mühiti Ərəb Investisiya və İxrac Kreditləri Zəmanəti Korporasiyası tərəfindən dərc edilmiş iqtisadi siyasətin kompozit indeksi, insan inkişafı indeksi və

Euromoney investisiya riskləri indeksinə əlavə olaraq, birbaşa xarici investisiyalara dair qanunvericilik məhdudiyətlərinin göstəricisi kimi bir sıra göstəricilər vasitəsilə qiymətləndirilmişdir. Bu fəsil İordaniyada birbaşa xarici investisiyalar və iqtisadi inkişaf yolu haqqında aydın təsəvvür yaratmaq üçün çoxsaylı qrafik və cədvəllərin təhlilinə əsaslanması ilə fərqlənir. İordaniyaya birbaşa xarici investisiya axını isə həmçinin Yaxın Şərq və Şimali Afrikanın bir sıra ölkələri və Azərbaycan dövləti ilə müqayisə edilmişdir.

BXİ-nin əhəmiyyəti İordaniyanın pul köçürmələrinə, yardımlara və borclara etibar etməsindən və ölkənin ixrac bazarları, turizm tələbi, neftin qiymətlərinin enib-qalxması və qlobal tələbat şərtləri daxil olmaqla, idarəolunmaz xarici amillərə qarşı həssaslığından irəli gəlir, ölkə iqtisadiyyatı siyasətçilər üçün unikal problemlər toplusundan ibarətdir. Digər daxili problemlərə enerji, əkin sahələri və su kimi təbii ehtiyatların çatışmazlığı, kiçik yerli bazar və nəhəng hökumət və dövlət sektoru, habelə xaricdən əmək idxalı, beyin axını və milli əmək miqrasiyası daxildir. Bunların hamısı təsiredici amillərdir. Bunun əksinə olaraq, İordaniyanın təlim keçmiş insan resursları, təhsil sisteminin səmərəliliyi, etibarlı infrastrukturu, siyasi və sosial sabitliyi və dünyaya açıq olması ona daxili və xarici vəziyyətlərə və dəyişikliklərə uyğunlaşmağa və bu tip xarici axını cəlb etməyə imkan verir. Bu fəsildəki təsviri təhlili tədqiqatın üçüncü fəslindəki standart və statistik təhlilin nəticələri ilə müqayisə etmək çox faydalıdır, çünki bu, tədqiqatçının fikrincə, nəticələrin etibarlılığını və dayanıqlılığını artıracaqdır.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinə. tədqiqat metodologiyası və empirik statistik təhlil daxildir. Məqsədlərini yerinə yetirmək üçün tədqiqatda ikinci dərəcəli məlumatların bir neçə formasından istifadə edilmişdir. Bunlara 1980-ci ildən 2018-ci ilə qədər, 2019-cu və 2022-ci ilə qədər olan dövr ərzində əldə edilmiş zaman seriyalarından və kəsişmə panel məlumatlarından məlumatlar daxildir. Məlumat mənbələri arasında Dünya Bankı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Konfransı (UNCTAD), Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı (BMTİP), həmçinin İordaniya Əmək Nazirliyi, İordaniya Planlaşdırma Nazirliyi, İordaniya Statistika Departamenti və İordaniya Mərkəzi Bankının rəsmi məlumatları, həmçinin İnvestisiya və İxrac Krediti Zəmanətləri üzrə

Ərəb Korporasiyası vardır. Tədqiqatın məqsədlərinə nail olmaq üçün və bir çox iqtisadi ədəbiyyat araşdırmalarına və birbaşa xarici investisiya nəzəriyyələrinə və iqtisadi inkişaf nəzəriyyələrinə əsaslanaraq, beş standart iqtisadi-statistik model qurulmuşdur, beləliklə, birinci model BXİ ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqəni araşdırmış, ikinci model isə işsizliklə, üçüncüsü ixracla, dördüncüsü vergi yükü ilə bağlı olmuş və nəhayət, beşinci və son model İordaniyaya idxal olunan BXİ axınlarına münasibətdə maliyyə və pul-kredit siyasəti alətlərinin rolunu araşdırmaqla investisiya mühitini qiymətləndirməkdən ibarət olmuşdur. Diqqətə layiqdir ki, bu modellərin hamısı stasionar vahid kök testləri (Genişləndirilmiş Dickey Fuller Testi), Avtokorrelyasiya testi, Heteroskedastiklik testi, normal paylanma testi, sərhəd dəyəri metodu, Artıq Sabit Təsirlər Testi və Hausman testi kimi bir neçə diaqnostik testlərdən keçirilmişdir. Bu testlərin nəticələrinə əsasən dissertasiyada istifadə olunan statistik təhlil alətləri aşağıdakılardır: Adi Ən Kiçik Kvadratlar (OLS), Tam Modifikasiya olunmuş Ən kiçik Kvadratlar (FMOLS), Avto-Reqressiv Paylanmış Gecikmələr (ARDL), Vektor Səhvlərin Korreksiyası Üsulu (VECM), Vektor Avto-Reqressiv (VAR), Panel VAR, Sabit Təsirli Model (FEM) və Təsadüfi Təsirli Model (REM).

Qeyd edilməli və aydınlaşdırılmalı olan vacib bir məqam ondan ibarətdir ki, araşdırmada beş standart modeldə İstehlak Qiymətləri İndeksi (İQİ) daxil edildiyi üçün iqtisadi dəyişənlərin real dəyərlərindən istifadə edilmişdir və bu, məlumat dəyərlərinin real olduğu anlamına gəlir. və inflyasiyadan təsirlənmir. Baza ili İordaniya Mərkəzi Bankı tərəfindən təsdiq edilmişdir və 2010-cu il olmuşdur. Bu, birinci modelin metodologiyasında aydın şəkildə izah edilmişdir.

Birinci Model: BXİ və İqtisadi Artım. Nəticə etibarilə, dəyişənlər arasında uzunmüddətli əlaqənin nümayiş etdirilə bilməsi üçün tədqiqatda 1984-cü ildən 2022-ci ilə qədər dövrü verilənlər silsiləsinə əsaslanılmışdır. insan inkişafı indeksi (HDI), birbaşa xarici investisiyaların artımı (GFDI) və işçilərə düşən real ümumi daxili məhsulun (GWP) payı təhlilin bir hissəsi olmuşdur. Dissertasiyada standart təhlilə məruz qalacaq modelin yekun formasının alınması üçün tənliklərin çıxarılmasında istifadə olunan metodologiya izah edilmiş və o, aşağıdakı kimi olmuşdur:

$$GAWP = \beta_0 + \beta_1 GWSK_t + \beta_2 GFDI_t + \beta_3 HDI_t + Dum + U_t$$

..... (1)

Burada: GAWP: İşçi qüvvəsinin real məhsuldarlığının artımı (iqtisadi artım), GWSK: İşçinin real kapitaldakı payının orta artımı, GFDI: BXİ daxilolmalarının real artımı, HDI: insan inkişafı indeksi, $\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3$: Modelin parametrləri, U: Təsadüfi xəta, t: Zaman dövrü. Verilənlər diaqnostik testlər vasitəsilə tədqiqat dövrü ərzində (1984-2022) standart modeldən istifadə edilməklə təhlil edilmişdir. Genişləndirilmiş Dickey Fuller Testi, stasionar vahid kök testi, avtokor-relyasiya testi, heteroskedastiklik testi, normal paylanma testi və sərhəd dəyəri metodu bu siyahıya daxil edilən diaqnostik testlərdən bəziləridir. Statistik təhlil metodu kimi Avto-Regressiv Paylanmış Gecikmələr Sərhəddi Testindən (ARDLBT) istifadə edilmişdir. Bundan sonra, (GWP) və (GWSK) zaman sıraları səviyyədə statikdir, (GFDI) və (HDI) zaman sıraları isə ilk fərqdən sonra statik olur və ARDLBT Persaran sərhəd dəyəri metodundan istifadə edilməklə uzunmüddətli tarazlıq əlaqəsinin potensialının yoxlanılması üçün istifadə edilmişdir. Dəyişənlər ümumi inteqrasiyaya malik olduğuna görə, bu, onların uzunmüddətli tarazlıq əlaqəsinə malik olmasını göstərir; bu səbəbdəndə uzunmüddətli qarşılıqlı əlaqənin qiymətləndirilməsi üçün ARDL modelindən istifadə edilmişdir. Aşağıdakı cədvəl 1 və 2 ARDL sərhəd dəyəri metodunun nəticələrini və uzunmüddətli qarşılıqlı əlaqəni əyani göstərir:

Cədvəl 1. ARDL kointeqrasiya testinin nəticələri (1, 0, 0, 0)

F - statistik	Əhəmiyyət səviyyəsi	Aşağı sərhəd	Yuxarı sərhəd
FW= 6.974	10%	2.2	3.09
	5%	2.56	3.49
	2.5%	2.88	3.87
	1%	3.29	4.37

Qeydlər: F-statistik=6.974 olduğuna görə sıfır hipotezi (uzunmüddətli əlaqə mövcud deyil) istisna edilmişdir və zaman ərzində dəyişənlər arasında ümumi inteqrasiya mövcuddur.

Mənbə: öz redaktəsi.

Cədvəl 2. Uzunmüddətli dövr üçün nəticələr

Panel A: ARDL KointeqrasiyavəUzunmüddətli Forma				
Asılı dəyişən: GWP				
Seçilmiş Model: ARDL (1,0,0,0,0)				
Nümunə: 1984 2022				
Daxiledilənmüşahidələr: 38				
	Dəyişənlər	Əmsal	St. xəta	t- statistik
	GWSK	1.223***	0.0929	13.164
	FDI	0.004***	0.0021	2.034
	HDI	-0.351*	0.234	-1.501
	DUM	0.011	0.021	0.524
	Intercept	0.217	0.158	1.377
Panel B: ARDL spesifikasiyası.				
ARDL (1, 0, 0, 0, 0): Cointq = GWP - (1.223*GWSK+ 0.004*GFDI - 0.351*HDI + 0.011*DUM + 0.217).				
Panel C: ARDL üçün Qalıq Diaqnostika və Spesifikasiya Xətası Meyarı testinin nəticələri (1, 0, 0, 0, 0).				
$\chi^2_{SC}(2)=0.715 [0.497]$, $\chi^2_{ARCH}(1)=2.055[0.972]$, $JB_N=5.709 [0.578]$, $F_{statistic}=19.570 [0.000]$, $R\text{-kvadrat}= 0.8259$, $Uyğunlaşdırılmış R\text{-kvadrat}= 0.770$.				

Mənbə: öz redaktəsi.

Qeyd edirik ki, birbaşa xarici investisiya əmsalının artımı müsbətdir; əgər (GFDI) 1% artarsa, iqtisadi artım (GWP) 0,004% artacaq, digər amillər sabit saxlanılacaq. Bu nəticə, tədqiqatın ikinci fəslində göstəriləndiyi kimi, iqtisadi nəzəriyyə və tədqiqat dövründə İordaniya iqtisadiyyatının təbiəti ilə üst-üstə düşür, belə ki, iqtisadi artım birbaşa xarici investisiya ilə eyni istiqamətdə inkişaf edir və atır, çünki xarici şirkətlər təkcə yerli bazarı təmin etmək üçün deyil, həm də xarici bazarı, xüsusilə İordaniya ilə qonşu olan ərəb ölkələrinin bazarlarını təmin etmək üçün investisiya qoyurlar. Bu tədqiqatın nəticələri xarici investisiyanın Şərqi Balkan ölkələrində ixracata müsbət təsirini aşkar edən Saleem, Raisi, və Sadik (2016) kimi bir neçə əvvəlki tədqiqatın nəticələri ilə üst-üstə düşür və Mukhtarov and Alawneh (2019) məqaləsində birbaşa xarici investisiyaların İordaniya ixracına müsbət təsiri aşkar edilmişdir.

İkinci Model: BXİ və İşsizlik. 1990-cı ildən 2018-ci ilə qədər dövr ərzində çarpaz-kəsik panel verilənlərinin əldə edilməsi üçün Yaxın Şərq və Şimali Afrika (MENA) bölgəsindəki altı ölkədə araşdırma aparılmışdır. BXİ və ixracdan xalis daxilolmalar ölkənin ümumi daxili məhsulunun faizi kimi göstərilir; işsizlik səviyyəsi, ÜDM artımı və inflyasiya (ÜDM deflyatoru) müqayisəlilik üçün faizlə göstərilir. Beləliklə, bu altı iqtisadiyyatın bir-biri ilə müqayisədə nə qədər böyük olmasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Ənənəvi iqtisadi nəzəriyyəyə və keçmiş tədqiqatlara əsaslanan statistik modeldən istifadə edərək, biz Yaxın Şərqin və Şimali Afrikanın bu regionunu təşkil edən altı ölkədəki BXİ və işsizliyi tədqiq etdik. Tədqiqatçılar dəyişənlərin uzunmüddətli korrelyasiyasını tədqiq ediblər, çünki BXİ-nin ev sahibi iqtisadiyyatlara təsirini göstərə bilməsi üçün uzun müddət lazımdır. Nəticə etibarilə, diaqnostik testin nəticələri aşağıdakı standart modelin yaradılması üçün istifadə edilmişdir:

$$UNET = \alpha_1 + \beta_1 FDI_t + \gamma_1 EXP_t + \varphi_1 GGDP_t + \omega_1 INF_t + \mu_t \dots \dots \dots (1)$$

Burada: UNE: İşsizlik dərəcəsi (%), XBI: Xalis BXİ daxilolmaları (ÜDM-in faizi), EXP: İxrac ÜDM-in faizi kimi, GGDP: ÜDM artımı (%), INF: İnflyasiya (%), α , β , γ , φ , ω : Model parametrləri, μ : təsadüfi xəta, t: Zaman dövrü. Panel verilənlərinin vahid kök testi göstərdi ki, dəyişənlər öz səviyyələrində qeyri-stasionardırlar, lakin birinci tərtib, I (1) ilə integrasiya olunmuş birinci fərqlə stasionardırlar. Artıq Sabit Testlərdən istifadə edərək, sıfır hipotezinin rədd edildiyi və alternativ hipotezin qəbul edildiyi aydın olur. Sabit Təsirli modelin və ya Təsadüfi Təsirli modelin istifadə edilməsini müəyyən etmək üçün Hausman testindən istifadə edilmişdir və nəticələr Təsadüfi Təsirli modelin rədd edildiyini və Sabit Təsirli modelin qəbul edildiyini göstərir. İkinci model üçün Sabit Təsirli Modelin qiymətləndirilməsinin nəticələri Cədvəl 5-də göstərilmişdir (Artıq Sabit Testlər və Hausman testi üçün Cədvəl 3 və 4).

Cədvəl 3. Artıq Sabit Testlər

Təsir testi	Statistik hesablamalar	d.f.	Ehtimal
Çarpaz kəsik F	39.146	(5, 164)	0.000***
Çarpaz kəsik Xi-kvadrat	136.675	5	0.000***

*** 5%-dən az əhəmiyyətlik səviyyəsində sıfır fərziyyənin rədd edilməsini ifadə edir, bu testlər panel verilənləri regressiya modelinin bu testlərin alternativ fərziyyəsinə uyğun olaraq, Ümumi Təsirli Model və Sabit Təsirli Model olmasına dair sıfır fərziyyəyə malikdir. Mənbə: öz redaktəsi.

Cədvəl 4. Hausman Testi

Test xülasəsi	Statistik Xi-kvadrat	Xi-kvadrat d.f.	Ehtimal
Cross-section random	56.851	4	0.000***

*** 5%-dən az əhəmiyyətlik səviyyəsində sıfır fərziyyənin rədd edilməsini ifadə edir, bu testlər panel verilənləri reqressiya modelinin bu testlərin alternativ fərziyyəsinə uyğun olaraq, Təsadüfi Təsirli Model və Sabit Təsirli Model olmasına dair sıfır fərziyyəyə malikdir.

Mənbə: öz redaktəsi.

Cədvəl 5. Sabit Təsirli Model üçün qiymətləndirmə və test nəticələri

Panel A: Panel Ən Kiçik Kvadratlar üsulunun nəticələri.						
Asılı dəyişən: UNE						
Dəyişənlər	Əmsal	St. xəta	t- statistik			
FDI	-0.091**	0.039	-2.291			
EXP	-0.062***	0.021	-2.948			
GGDP	-0.011	0.023	-0.471			
INF	-0.029***	0.006	-4.653			
Intercept	14.286***	0.697	20.491			
UNE = 14.286 – 0.091 FDI – 0.062 EXP – 0.011GGDP – 0.029 INF + [CX=F]						
Panel B: Qalıq Diaqnostika və Effektlərin Spesifikasiyası.						
$JB_N = 3.83 [0.147]$, $F_{statistik} = 61.8 [0.000]$, $R\text{-kvadrat} = 0.770$, $UyğunlaşdırılmışR^2 = 0.757$.						
Panel C: Çarpaz-kəsikSabitEffektlər						
CROSSID	1	2	3	4	5	6
Təsir	5.979	-4.341	3.820	-2.44	-1.991	-1.022

Mənbə: öz redaktəsi.

(BXİ) əmsalı mənfidir, bu o deməkdir ki, birbaşa xarici investisiyaların bir faiz artması, bütün digər dəyişənlərin sabit qalması şərti ilə işsizlik səviyyəsinin (UNE) 0,092% azalmasına gətirib çıxarır. Alınmış nəticələr BXİ-nin şaquli və üfüqi inteqrasiyanı, həmçinin öz növbəsində ondan fayda əldə edən işçilər üçün yeni işlə təmin edilmə imkanlarına gətirib çıxaran əlavə investisiyaların inkişafını təşviq etməklə işçilərin əmək haqqlarını və səmərəliliyini necə artırdığını göstərən əvvəlki tədqiqatlar ilə üst-üstə düşür. Bu tədqiqatın nəticələri BXİ-nin Nigeriyada işsizliyi azaltdığını göstərən Johny və digərlərinin (2018) tədqiqatı, BXİ-nin həmçinin Türkiyədə işsizliyi

azaltdığını aşkar edən Bayarın (2014) tədqiqatı və BXİ-nin İordaniyada işsizlik səviyyəsinə mənfi təsir göstərdiyini aydınlaşdıran Mustafa Alalawneh və Nessa (2020) tədqiqatı kimi digər tədqiqatların nəticələrinə uyğun gəlir.

Bu modeldə standart analiz həm də model dəyişənləri arasında əlaqənin qısa müddətdə tədqiqi ilə fərqlənir, çünki tədqiqatda dəyişənlər arasında səbəb-nəticə əlaqəsini yoxlamaq üçün vektor avtoregressiv modeldən (VAR) istifadə edilmişdir. VAR modelinin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, o, hər bir sistem dəyişəninə endogen kimi yanaşır və hər bir dəyişəni öz keçmiş qiymətləri ilə, eləcə də modeldəki bütün digər dəyişənlərin keçmiş qiymətləri ilə əlaqələndirir. Müvafiq dəyişənlər arasında səbəb-nəticə əlaqəsini qiymətləndirmək üçün tədqiqatçılar gecikmə tərtibli (2) VAR panel verilənlərindən istifadə etmişlər. Schwarz meyarının ən kiçik dəyəri müvafiq gecikmə uzunluğunu müəyyən edir. Cədvəl 6-də altı ölkə üçün qiymət əmsalları göstərilmiş və Granger səbəbiyyət əlaqəsinin istiqamətinin müəyyən olunması üçün Wald əmsalları testindən istifadə olunmuşdur.

Cədvəl 6-dəki nəticələr göstərir ki, BXİ və ixrac, iqtisadi artım və infilyasiya arasında iki iki istiqamətli səbəbiyyət əlaqəsi, həmçinin işsizlik və BXİ, işsizlik və iqtisadi artım arasında iki bir istiqamətli səbəbiyyət əlaqəsi mövcuddur.

Cədvəl 6. Bir qrup ölkələrin panel verilənləri üçün Granger səbəb-nəticə testləri

Asılı dəyişənlər		DUNE	DFDI	DEXP	DGGDP	DINF
Model		FEM	FEM	FEM	FEM	FEM
Əmsal	C (c1)	-0.004 (0.958)	0.087 (0.649)	0.150 (0.55)	-0.417 (0.168)	-0.139 (0.86)
	DUNE(-1) (c2)	0.015 (0.856)	-0.431 (0.022)	-0.147 (0.552)	-0.875 (0.00)	-0.61 (0.44)
	DUNE(-2) (c3)	0.003 (0.966)	-0.086 (0.649)	0.1403 (0.576)	0.367 (0.221)	0.375 (0.647)
	DFDI(-1) (c4)	-0.010 (0.771)	-0.283 (0.00)	0.264 (0.014)	0.139 (0.27)	-0.202 (0.563)
	DFDI(-2) (c5)	-0.016 (0.644)	-0.013 (0.864)	0.331 (0.001)	0.047 (0.704)	-0.066 (0.84)

	DEXP(-1) (c6)	-0.047 (0.087)	0.146 (0.015)	0.008 (0.914)	0.118 (0.213)	0.395 (0.127)
	DEXP(-2) (c7)	0.009 (0.740)	0.114 (0.060)	-0.069 (0.387)	0.118 (0.216)	0.049 (0.849)
	DGGDP (-1) (c8)	0.013 (0.50)	0.023 (0.598)	0.074 (0.210)	-0.501 (0.00)	0.845 (0.00)
	DGGDP (-2) (c9)	0.0058 (0.799)	0.023 (0.587)	0.006 (0.913)	-0.060 (0.380)	0.530 (0.005)
	DINF(-1) (c10)	-0.012 (0.124)	-0.013 (0.438)	-0.023 (0.299)	-0.059 (0.028)	-0.399 (0.00)
	DINF(-2) (c11)	-0.004 (0.589)	-0.010 (0.504)	-0.037 (0.083)	-0.019 (0.458)	-0.197 (0.005)
Səbəbiyyət İstiqaməti Əmsalların Wald testi (1)	Ho F-stat	B [0.245] (0.884)	A [5.298] (0.070) UNE→ FDI*	A [0.718] (0.698)	A [10.75] (0.004) UNE→G DP***	A [0.833] (0.657)
Səbəbiyyət İstiqaməti Əmsalların Wald testi (2)	Ho F-stat	C [2.983] (0.225)	C [10.03] (0.006) EXP→ FDI***	B [12.93] (0.001) FDI→ EXP***	B [1.188] (0.552)	B [0.336] (0.845)
Səbəbiyyət İstiqaməti Əmsalların Wald testi (3)	Ho F-stat	D [0.471] (0.790)	D [0.373] (0.829)	D [2.008] (0.366)	C [3.269] (0.195)	C [2.403] (0.300)
Səbəbiyyət İstiqaməti Əmsalların Wald testi (4)	Ho F-stat	E [2.404] (0.300)	E [0.861] (0.649)	E [3.470] (0.176)	E [4.887] (0.086) INF→G DP*	D [19.28] (0.00) GGD →INF* **

Qeydlər: () və [] məntəzələrdəki rəqəmlər müvafiq olaraq p-dəyərləri və Xi-kvadrat qiymətləridir. ***, **, * simvolları müvafiq olaraq 1%, 5% və 10% əhəmiyyətlik səviyyələrində sıfır fərziyyəsinin rədd edilməsini nəzərdə tutur. F-stat=F-statistik, H0=sıfır fərziyyə. Wald testində sıfır fərziyyə müvafiq olaraq A əmsalları üçün: c2= c3=0, Bəmsalları üçün: c4= c5=0, C əmsalları üçün: c6= c7=0, D əmsalları üçün: c8= c9=0 və E əmsalları üçün: c10=c11=0.

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Tədqiqatın üçüncü və dördüncü modeli birbaşa xarici investisiya və ixrac, həmçinin birbaşa xarici investisiya və vergi yükü

arasında uzunmüddətli əlaqənin təhlilinə yönəlmişdir. Əvvəlki modellərdə olduğu kimi, statistik model müxtəlif iqtisadi nəzəriyyələr və əvvəlki tədqiqatlar əsasında qurulmuş və müxtəlif diaqnostik testlər vasitəsilə standart analiz aləti seçilmişdir. Üçüncü modelin standart təhlilinin nəticələri ixrac və İordaniyaya daxil olan xarici investisiya axınları arasında integrativ ümumi əlaqənin mövcud olduğunu və bu axınların İordaniya ixracını artırdığını göstərdi. Həmçinin dördüncü model üçün vergi yükü və birbaşa xarici investisiyalar arasında integrativ ümumi əlaqə mövcuddur və birbaşa xarici investisiyalar İordaniyada vergi yükünə (vergi gəlirlərinin İordaniyanın ÜDM nisbəti) müsbət təsir göstərir.

Beşinci Model: Investisiya Mühitinin Qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatda empirik təhlil üçün 1991-ci ildən 2022-ci ilə qədər olan verilənlərdən istifadə edilmişdir. BXİ daxilolmaları, pul təklifi (Ms), faiz dərəcəsi (INT) və vergi gəlirləri (TR) bu tədqiqatda tədqiq olunan verilənlər seriyasıdır. Tədqiqatın funksional spesifikasiyası aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər:

$$\ln FDI2t = \beta_0 + \beta_1 \ln Mst + \beta_2 \ln INTt + \beta_3 \ln TRt + \varepsilon_t \dots \dots (1)$$

BXİ birbaşa xarici investisiyaların real (\$) axını, Ms real (\$) pul kütləsi (M1 + kvazi-monetar), INT real faiz dərəcələrinin illik faiz dəyişməsi, TR real vergi gəlirlərində illik (\$) dəyişmə, t zaman dövrü, ε isə xətanın qiymətidir. Biz empirik qiymətləndirmə üçün VECM, CCR və FMOLS metodlarından istifadə edirik. Aşağıda bizim empirik tədqiqatımızın mərhələləri verilmişdir: Birincisi, dəyişənin qeyri-stasionar olub-olmadığını müəyyən etmək üçün vahid kök testindən istifadə edilir. O, Genişləndirilmiş Dickey-Fuller vahid kök sistemi testindən istifadə edilməklə dəyişənlərin qeyri-stasionar xassələrinin öyrənilməsi məqsədilə istifadə olunur və nəticələr göstərdi ki, dəyişənlər öz səviyyələrində qeyri-stasionardırlar, lakin onlar birinci tərtib, I (1) ilə integrasiya olunmuş birinci fərqdə stasionardırlar. Daha sonra dəyişənlərin kointeqrasiyasını yoxlamaq üçün Johansen kointeqrasiya testindən istifadə olunur. Burada ikidən çox dəyişən iştirak etdiyinə görə, onlar arasında uzunmüddətli əlaqəni qiymətləndirmək üçün Vektor xətlərinin korreksiyası metodundan (VECM) istifadə olunur. Bundan əlavə, qarşılıqlı əlaqə VECM çərçivəsi daxilində ayrıca bir

tənlilik kimi deyil, bir sistem kimi nəzərdən keçirilə bilər. Etibarlılığın yoxlanılması zamanı biz Kanonik Kointeqrasiya Reqressiyası (CCR) və Tam Modifikasiya olunmuş Ən Kiçik Kvadratlar (FMOLS) yanaşmalarından istifadə edirik. Diaqnostik testlər göstərdi ki, VAR yaxşı xüsusiyyətlərə malikdir, çünki o, stabildir, ardıcıl korrelyasiya yoxdur, qalıqlarda heteroskedastiklik problemi mövcud deyil, qalıqlar isə normal paylanmışdır. İzləmə və Maksimum fərdi dəyər testi statistikasının hər ikisi dəyişənlərin kointeqrasiya əlaqəsinə malik olduğunu göstərdi. Nəticə etibarlı ilə belə bir qənaətə gələ bilərik ki, dəyişənlər kointeqrasiya olunmuşdur. Nəhayət, VECM-ə əlavə olaraq, biz dayanıqlılığın əlavə yoxlanılması kimi CCR və FMOLS metodlarından istifadə etməklə uzunmüddətli əmsalları qiymətləndirdik. Cədvəl 7-də biz hər bir dörd texniki üsul üçün hesablanmış uzunmüddətli əmsalları müqayisə etdik.

Cədvəl 7. Metoddan alınan uzunmüddətli əmsallar

Metodlar	<i>Ms</i>	<i>INT</i>	<i>TR</i>
	Əmsal (Std. Xəta)	Əmsal (Std. Xəta)	Əmsal (Std. Xəta)
VEC	2.73*** (0.47)	0.74 (0.6)	2.37* (0.77)
CCR	2.08*** (2.85)	-1.04 (1.73)	-0.085 (1.43)
FMOLS	2.17*** (0.758)	-0.968 (-0.576)	-0.08* (0.930)

Panel B: VCEM və Uyğunlaşma Sürəti Əmsalının qalıq diaqnostika testlərinin nəticələri

SoA	-0.756 [0.000]
LM_{SC}	4.216 [0.235]
χ^2_{HETR}	1.895 [0.445]
JB_N	0.105 [0.887]

Mənbə: öz redaktəsi.

Cədvəl 7-də göstəriləndiyi kimi VECM yanaşmasının uzunmüddətli əmsalları statistik baxımdan əhəmiyyətlidir. Bundan əlavə, hesablanmış spesifikasiyaların qalıqları qiymətləndirmə nəticələrinin dayanıqlılığını göstərən qalıqların diaqnostikası testlərindən keçir. Bizim əldə etdiyimiz nəticələrə görə Ms2 1% səviyyəsində

BXİ-yə əlverişli və statistik əhəmiyyətli təsir göstərir. Əldə olunan nəticələrə görə, pul kütləsinin 1% artımı BXİ-ni 2,73 faiz artırır. Bu nəticə iqtisadi nəzəriyyə və Muxtarov və Alalawnehin (2020) İordaniya üçün, Shafiq və digərlərinin (2015) Nigeriya üçün, Hina and Ullah (2019) Pakistan üçün əldə etdiyi nəticələr ilə üst-üstə düşür. Nəzəri nöqteyi-nəzərdən pul təklifinin artırılması milli likvidliyi artırır və bu, BXİ daxilolmalarını daha çox cəlb etməlidir, çünki ev sahibi ölkədə maliyyələşdirmə xərclərinin daha aşağı olması ehtimal edilir. Bununla yanaşı, BXİ-yə faiz dərəcəsinin təsiri statistik olaraq kiçikdir. İordaniyada müasir tələblər səviyyəsində maliyyə sistemi olmadığına görə bu nəticə məqsədəuyğundur. Boateng və digərləri (2011) və Faroh and Shen (2015) də oxşar nəticələrə gəlmişlər. Biz həmçinin vergi gəlirlərinin təsirinin 1% səviyyəsində mənfi işarə ilə statistik əhəmiyyətli olduğunu aşkar etdik ki, bu da iqtisadi nəzəriyyə və Leibrecht və Bellak (2005), Abdioglu və digərlərinin (2016) və Esteller-More və digərlərinin (2020) tədqiqatları ilə üst-üstə düşür. İordaniya Strategiya Forumu (2017) tərəfindən həyata keçirilən araşdırmaya görə, vergi gəlirləri ÜDM-in artırılmasında mühüm rol oynayır, lakin onlar həmçinin İordaniyaya birbaşa xarici investisiya axınına zərərli təsir göstərir. Bundan əlavə cədvəl 7-də göstərilir ki, 1% etibarlılıq səviyyəsində İordaniyanın xətalara korreksiyası əmsalı (ECT) mənfidir və statistik cəhətdən əhəmiyyətlidir. Bu qiymətlər göstərir ki, dəyişənlər arasında qısamüddətli tarazsızlıqdan istənilən kənar çıxma dəyişənlərin uzunmüddətli tarazlıq səviyyəsinə qaytarılması üçün hər dövrdə düzəliş edilir.

NƏTİCƏLƏR

Tədqiqat üçün nəzəri çərçivə, öyrənilən dəyişənlər haqqında əsas fikirlər və izahedici nəzəriyyələr, iqtisadi inkişaf və birbaşa xarici investisiya ilə bağlı dəyişənlər arasında nəzəri əlaqə tədqiqatın birinci fəsilində aydınlaşdırılıb və ətraflı işıqlandırılıb. İkinci fəsilə təsviri yanaşma və investisiya mühiti ölçülərindən istifadə etməklə investisiya mühiti qiymətləndirilmiş, həmçinin tədqiqat dəyişənlərinin təsviri təhlili və iqtisadi inkişaf göstəricilərinin xarici investisiya axınına reaksiyası verilmişdir. Üçüncü fəsilə ekonometrik və statistik təhlillərdən də istifadə edilmişdir. Beş statistik riyazi model quruldu və bu modellərin diaqnostik problemlərdən azad olduğuna əmin olmaq üçün onlar çoxsaylı diaqnostik testlərdən və vahid kök testlərindən keçdi. Çoxsaylı müasir standart analiz alətləri, o cümlədən Panel VAR, Sabit Effekt Modeli (FEM), Avtoregressiv Paylanmış Laqlar (ARDL), Tam Dəyişdirilmiş Adi Ən Kiçik Kvadrat (FMOLS), Adi Ən Kiçik Kvadrat (OLS), Vektor Avtomatik Regressiya (VAR), Vektor Səhv Korreksiyası Metod (VECM), Kanonik Kointeqrasiya Regressiyası (CCR) və Təsadüfi Təsir Modeli (REM), bütün bu alətlər XBİ-nin İordaniyanın iqtisadi inkişafına təsirini araşdırmaq və qiymətləndirmək üçün kointeqrasiya testləri ilə birlikdə istifadə edilmişdir.

Yuxarıda qeyd olunanların işığında, tədqiqatın ən əhəmiyyətli nəticələri aşağıdakılardır:

1. Tədqiqat dövründə İordaniyanın investisiya mühitində əhəmiyyətli irəliləyiş müşahidə olunub və İordaniya dünya ölkələri arasında orta investisiya mühitinə malik ölkələrdən biri kimi təsnif edilib və İordaniya investisiya mühitinin ciddilik dərəcəsi dünya ölkələri ilə müqayisədə orta hesab olunur.

2. Birbaşa xarici investisiya nəzəriyyələrini araşdıran tədqiqatçının fikrincə, xarici investorların davranış və motivasiyalarını, eləcə də bu növ xarici axının qanunauyğunluqlarını başa düşmək üçün ən əhatəli nəzəriyyə üç əsas nəzəriyyədən ibarət olan seçmə nəzəriyyədir. əsas ideyalar. Məkan nəzəriyyəsi, institut nəzəriyyəsi və rəqabət üstünlüyü nəzəriyyəsi bu nəzəriyyələrdir. Tədqiqat, BXİ-nin ən əhəmiyyətli formalarını araşdırdıqdan sonra belə nəticəyə gəlir ki, vəqf sərmayələri şəklində XBİ qəbul edən ölkə üçün ən sərfəlidir, çünki o, işsizliyin

azaldılması, texnologiya transferi və yerli işçilərin reabilitasiyasına kömək edir.

3. İnsan kapitalı, BXİ və iqtisadi artım arasında uzunmüddətli integrativ qarşılıqlı əlaqə mövcuddur və BXİ-nin iqtisadi artıma təsiri müsbət və əhəmiyyətlidir.

4. Uzunmüddətli perspektivdə ixrac, BXİ və işsizlik arasında kointegrativ əlaqə mövcuddur və BXİ uzunmüddətli perspektivdə Yaxın Şərq və Şimali Afrikanın altı ölkəsində işsizliyi azaldır.

5. Yaxın Şərq və Şimali Afrikanın tədqiqat nümunəsi ölkələrində BXİ və ixrac arasında ikitərəfli istiqamətləndirilmiş əlaqə mövcud olduğu halda, qısa müddətli perspektivdə BXİ və işsizlik arasında Grangersəbəbiyyət əlaqəsi mövcud deyil.

6. Tədqiqatın nəticələri ixrac və birbaşa xarici investisiyalar arasında uzunmüddətli integrativ əlaqənin mövcud olmasını, həmçinin BXİ-nin İordaniya ixracına müsbət və faktiki təsir göstərməsini nümayiş etdirdi.

7. Tədqiqatın nəticələri inkişaf üçün rəsmi yardım, BXİ və vergi yükü arasında kointegrativ əlaqənin mövcudluğunu və BXİ-nin uzunmüddətli perspektivdə vergi yükünə müsbət və faktiki təsir göstərdiyini və onun təsirinin inkişaf üçün rəsmi yardımdan daha vacib olduğunu göstərdi.

8. Tədqiqatın son istiqaməti pul kütləsi və faiz dərəcəsi ilə təmsil olunan pul-kredit siyasətinin və vergi gəlirləri ilə təmsil olunan maliyyə siyasətinin İordaniyaya birbaşa xarici investisiya axınına təsirini öyrənməklə İordaniyanın investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı idi. Tədqiqat göstərdi ki, genişlənən pul-kredit və büdcə-vergi siyasəti xarici investisiyaların birbaşa İordaniyaya cəlb edilməsinə müsbət təsir göstərir.

9. Yekun olaraq, tədqiqatın nəticələri birbaşa xarici investisiyaların müxtəlif makroiqtisadi göstəricilərə təsirini göstərən bir çox əvvəlki tədqiqatlar ilə üst-üstə düşür, lakin bu tədqiqat işi tədqiq edilən dəyişənlərin sayı baxımından hərtərəfliliyi ilə xarakterizə olunur və həmçinin tədqiqat işində İordaniyanın investisiya mühiti qiymətləndirilmişdir, ona görə də bu, bu tədqiqat işinin İordaniyada, Yaxın Şərq və Şimali Afrika ölkələrində ilk olduğunu təsdiqləyir. Tədqiqatın nəticələrinə əsaslanaraq elmin yeniliyi aşağıdakı kimi ifadə

edə bilərik: Tədqiqatda ilk dəfə olaraq qeyd edilən sayda makroiqtisadi dəyişənə nəzər yetirilib. Beləliklə, birbaşa xarici investisiyaların İordaniyadakı iqtisadi artıma təsiri barədə ətraflı təsəvvür yaradır. Bu tədqiqat kəşif bölmə dataları və zaman seriyası məlumatları olmaqla iki fərqli məlumat kateqoriyasını birləşdirən azsaylı tədqiqatlardan birdir. Eyni zamanda bu müxtəlif Yaxın Şərq və Şimali Afrika ölkələrində birbaşa xarici investisiyaların işsizliyə təsirini araşdıran ilk tədqiqatlardandır. Onu digərlərindən fərqləndirən əsas cəhət birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi inkişafa və investisiya mühitinin qiymətləndirilməsinə təsirini eyni zamanda nəzərdən keçirməsidir

Tədqiqatın nəticələrinə əsaslanaraq aşağıda göstərilən bir neçə tövsiyə verilə bilər:

1. Tədqiqatda təklif olunur ki, hökumət maneələrdən və çətinliklərdən azad investisiya mühitinin yaradılması üçün müxtəlif vasitələri özündə birləşdirən bir sıra qayda və qanunlar yaratsın. Vergi və gömrük rüsumlarında azadolmalar, gəlir və mənfəətdən azadolmalar, sosial müavinətlər, torpaq vergiləri, kapital transferi üçün güzəştlər, əmək haqqı, əcnəbi işçilərin əmək haqları və kapitalın qaytarılması yalnız bir neçə nümunədir.

2. Ölkənin istehsal bazasının hərtərəfli inkişaf etdirilməsi, yeni biznes müəssisələrinin qeydiyyatı və təsdiqi prosesinin sadələşdirilməsi, beynəlxalq ticarətin təşviq edilməsi və xarici investisiyalar üçün müəyyən stimulların təmin edilməsi yolu ilə İordaniyanın regional və qlobal səviyyədə investisiya məkanı kimi cəlbediciliyinin gücləndirilməsi; məsələn, günəş enerjisindən istehsal xərclərinin azaldılması, vergilərin silinməsi və güzəşt dövrlərinin təmin edilməsi vasitəsi kimi istifadə.

3. Tədqiqat işində məşğulluq səviyyəsini artıran fundamental investisiya kimi xarici investisiya növlərinin cəlb edilməsinə, həmçinin xarici investisiyaların cəlb olunmasına imkan verən və xarici şirkətlərin ixtisaslaşmış olmasını və yerli işçi qüvvəsini işə götürməsinə tələb edən təşviqləri və vergi güzəştlərini təmin edən qanun və qaydaların qəbul edilməsinə diqqət yetirməklə xarici investisiyaları cəlb edən və investisiya mühitini yaxşılaşdıran iqtisadi siyasət həyata keçirmək təklif olunur. İnsan kapitalına diqqət yetirməklə yanaşı, xüsusilə təhsil işsizliyin azaldılması və xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün

mühüm strategiyadır.

4. Vergi siyasətinin beynəlxalq investisiyaların təşviqi üçün istifadə edilməsi vacibdir, bu zaman vergi güzəştləri elə formalaşdırılmalıdır ki, onlar vergi gəlirlərinə zərər vurmasın, lakin güzəştlərinvestisiya layihələrinin uğurunu təmin edən və layihələrin onlarsız yerinə yetirilməsi mümkün olmayan şəxslərə real gəlir gətirən həddə edilsin. Hökumətlər müxtəlif investisiya layihələrinin iqtisadiyyata təsirini qiymətləndirməyi bacarmalıdır.

5. Ölkəyə daha çox birbaşa xarici investisiyanın cəlb olunması üçün İordaniyada pul-kredit siyasəti hərəkətə gətirilməlidir.Bu, siyasəti daha effektiv etmək və onun reallaşdırılmasına əngəl olan maneələri aradan qaldırmaq üçün siyasət və tədbirlərin qəbulunu zəruri edir.

6. İqtisadi artım və aşağı inflyasiya İordaniya dinarlarının alıcılıq qabiliyyətini qoruyub saxlamaq və sakinlərin həyat standartını qorumaq üçün lazımdır.Xaricdən daha çox investisiya cəlb olunması üçün faiz dərəcəsinin aşağı salınmasına (əks əlaqəyə əsaslanaraq) səy göstərilməlidir.

7. İqtisadi göstəricilər,məsələn, vergi bazasının genişləndirilməsi, vergi yığımının səmərəliliyinin artırılması və xarici investisiyalardan vergi asılılığını azaltmaq üçün gəlir mənbələrinin genişləndirilməsi mümkün olduğu halda hökumət bunun hesabına vergi elastikliyi artırmağa çalışmalıdır.

Müəllifin aşağıdakı tədqiqat işləri tədqiqatın məzmununu, əsas elmi ideyaları, əldə etdiyi nəticələri əks etdirir:

A. İndeksləşən elmi jurnallardakı tədqiqat işi

1. Alalawneh, M.M. The Impact of Human Capital Development on the Average Labor Productivity / Muslum Ibrahimov // Journal Tax, – 2018, 137(2), – p.121–137.

2. Alalawneh, M. M. The Impact of Human Capital and Foreign Direct Investment on Economic Growth: An Empirical Study on Jordan // Business and Economic Research, –2020, 10(2),– p. 182–196.

3. Alalawneh, M. M. The Impact of Foreign Direct Investment on Unemployment: Panel Data Approach / Azizun Nessa // Emerging Science Journal, – 2020, 4(4), – p. 228–242.

4. Alalawneh, M. M. The Impact of Foreign Direct Investment and

Official Development Assistance on Tax Burden: An Analytical Study on Jordan // Global Journal of Management and Business Research, – 2020, 20(16), – p.50–57.

5. Magableh, S. An empirical study on the effect of education on labor productivity / Mustafa Mohammad Alalawneh, Usama Alqalawi // Journal of Governance and Regulation, – 2022, 11(2), – p. 301–308.

6. Alalawneh, M. M. Trilogy” of FDI, Export, and Remittances: An Empirical Study on Jordan’s Economic Development // Modern Economy Journal, – 2023, 14 (2), – p. 112–121.

B. Research work in international scientific conferences

1. Alalawneh, M.M., Ibrahimov, M. The Impact of Human Capital on Economic Growth // 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development – "Socio Economic Problems of Sustainable Development". Baku, Azerbaijan, – 2019, – p. 132-14.

2. Alalawneh, M.M. Investment climate analysis using the risk assessment methodology: FDI in Jordan // European Academic Science and Research Conference. Belarus, – 2022, – p. 5.

3. Alalawneh, M.M. Nexus relationship between FDI and unemployment in the 6 countries of MENA // 14th “Chinato Adriatic” international congress on social science. Ankara, Turkey, – 2022, – p. 373.

4. Alalawneh, M.M. Response of tax burden OF FDI in the light of ODA: An empirical study on Jordan // 3rd WORLD PANDEMIC RESEARCH CONGRESS. Istanbul, Turkey, – 2022, – p.14.

5. Alalawneh, M.M. JORDAN'S ECONOMIC POLICY AND INVESTMENT CLIMATE: NEXUS OF FDI INFLOWS AND FISCAL AND MONETARY POLICY // 2. INTERNATIONAL CAPPADOCIA SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS. Istanbul, Turkey, – 2022, – p.906.

Dissertasiyanın müdafiəsi “23” fevral 2024-cü il tarixdə saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi Tədqiqat İnstitutunda fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “22” yanvar 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 16.01.2024.
Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Həcmi 1 ç.v. (45490 işarə)
Tiraj 100.

“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.
Əlaqə üçün: capevi@internet.ru – (055) 201-28-09